

1. Wiadomości
2. kopie dla Promotora i 'Doktorantki'
3. Odpowiedź dotycząca całej recenzji

Wydział Prawa i Administracji
J. W. J. J.

Rzeszów, 13.07.2019 r.

Dr hab. Viktoria Serzhanova, prof. UR

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Prawa i Administracji

Recenzja dysertacji doktorskiej

Pani Mgr Moniki Małgorzaty Tyloch

pt. „Wieczyste postanowienia współczesnych konstytucji wybranych państw europejskich i ich wpływ na tożsamość konstytucyjną państwa” (Toruń 2019, s. 276)

przygotowana dla Rady Wydziału Prawa i Administracji

Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Zgodnie z art. 187 ustawy z dnia 30 sierpnia 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018, poz. 1668) rozprawa doktorska powinna prezentować ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej, zaś przedmiotem rozprawy doktorskiej winno być oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne. Recenzja rozprawy doktorskiej powinna zatem zawierać ocenę, czy rozprawa odpowiada warunkom określonym w art. 187 ustawy. Może ona zawierać również wnioski dotyczące ewentualnego uzupełnienia lub poprawienia rozprawy.

Przedmiotem niniejszej recenzji jest rozprawa doktorska Pani Mgr Moniki Małgorzaty Tyloch pt. „Wieczyste postanowienia współczesnych konstytucji wybranych państw europejskich i ich wpływ na tożsamość konstytucyjną państwa” (Toruń 2019, s. 276), przygotowana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Zbigniewa Witkowskiego jako promotora oraz dr. hab. Macieja Serowańca jako promotora pomocniczego.

Wybór tematu rozprawy doktorskiej należy ocenić bardzo pozytywnie, gdyż Autorka podjęła niezwykle ważny obszar badawczy. Poruszone przez Doktorantkę zagadnienie wieczystych postanowień występujących we współczesnych europejskich ustawach zasadniczych, a szczególnie ich wpływ na tożsamość konstytucyjną państwa jest ogromnie interesującym fenomenem i okazuje się być coraz to istotniejszy dla wciąż integrującej się Europy. Rozważania oraz poważna analiza naukowa tych zagadnień staje się tym ważniejsza,

im bardziej zauważalny jest wpływ ukształtowanej tożsamości konstytucyjnej państw na tworzenie postanowień niezmiennych. Wszak nie sposób nie dostrzec, że zależność ta jest obustronna i stanowi rodzaj sprzężenia zwrotnego. Szczególnego znaczenia i aktualności zaś problematyka ta bez wątpienia nabiera w dobie kryzysu, jakiego doświadcza obecnie Unia Europejska na tle procesu (dez-)integracyjnego. Wynika on bowiem z postaw państw narodowych i również na postawy te wywiera znaczący wpływ. W konsekwencji wzmocnieniu ulegają tendencje mające na celu ochronę nie tylko tożsamości kulturowej, narodowej, etnicznej, językowej, dziedzictwa, etc., ale także tożsamości konstytucyjnej państw członkowskich, wyrażonych w ich ustawach zasadniczych, w szczególności zawartych w nich wartości i zasad.

Problematyka tożsamości konstytucyjnej nie stanowi zbyt często poruszanego zagadnienia w literaturze prawnokonstytucyjnej. I wprawdzie próby analizy tematyki zasad i wartości konstytucyjnych, a także dyskusji na temat tożsamości konstytucyjnej państw członkowskich UE było dotychczas podejmowane i omawiane w różnych aspektach przez specjalistów z zakresu prawa konstytucyjnego czy europejskiego, zarówno w polskiej, jak i przede wszystkim obcojęzycznej literaturze przedmiotu, ale były to opracowania głównie szczałkowe i o charakterze przyczynkarskim, mające pod tym względem charakter jedynie fragmentaryczny, a te dotyczące problematyki postanowień wieczystych i tożsamości konstytucyjnej, jeżeli w ogóle ją poruszały, to napisane zostały przeważnie w językach obcych. W niewielu opracowaniach zmierzono się z podjęciem próby chociażby solidnego i rzetelnego uporządkowania terminologii i w miarę jednolitego zdefiniowania powyższych pojęć, co samo w sobie nie jest zadaniem łatwym, ale też nie niemożliwym. Nie powstała zatem dotychczas w polskiej literaturze przedmiotu praca monograficzna w całości poświęcona omawianym zagadnieniom. Z tego punktu widzenia zostało przygotowane opracowanie jeśli nie pionierskie, to mające w danym zakresie charakter w miarę całościowy i bez wątpienia pierwsze takie w polskiej literaturze przedmiotu. Praca ta wypełnia zatem lukę w polskich badaniach naukowych nad problematyką postanowień wieczystych we współczesnych konstytucjach europejskich i ich wpływu na tożsamość konstytucyjną.

Ujęcie badanej problematyki w recenzowanej dysertacji jest bez wątpienia nowe i oryginalne, co stanowi jej bardzo duży walor naukowy. Praca ta bowiem tworzy podstawę do dokonania oceny analizowanych rozwiązań na gruncie tekstów współczesnych konstytucji wybranych państw europejskich oraz orzecznictwa sądów konstytucyjnych. Może to mieć niebagatelne znaczenie zarówno dla współczesnych wymogów zachowania standardów

demokratycznego państwa prawnego, jak i dla przyszłości, mogąc przysłużyć się utrwalaniu i stabilizowaniu tych mechanizmów oraz tym samym wzmocnieniu ochrony wolności i praw jednostki. Nabiera to dodatkowo niezwyklej wagi w szczególności w kontekście tak zróżnicowanej narodowo Europie. Może mieć równie istotne znaczenie dla innych regionów świata i w skali globalnej, zwłaszcza dla państw rozwijających się ustrojowo i chcących podążać drogą demokracji. Sformułowanie tematu rozprawy także jest prawidłowe. Zatem zarówno wybór tematu ocenianej rozprawy doktorskiej, rozumiany jako pewne pole badawcze, jak i jego ujęcie oraz zakres przedmiotu z pewnością zasługują na aprobatę. Stąd, co podkreślam raz jeszcze, podjęcie kompleksowej analizy tego zagadnienia przez Doktorantkę było w pełni uzasadnione i godne dysertacji doktorskiej, a wartość przedłożonej mi do recenzji rozprawy jest wysoka.

Cel naukowy rozprawy został przez Doktorantkę wyłożony dosyć jasno. Jest nim, jak trafnie określiła Autorka, przede wszystkim wykazanie wpływu postanowień niezmiennalnych na zachowanie tożsamości konstytucyjnej państwa, na którą składają się fundamentalne zasady konstytucyjne, uznane za istotne dla państwa i jego ustroju, a także z punktu widzenia ochrony podstawowych praw człowieka i obywatela. Przedmiotem opracowania stała się analiza porównawcza charakteru postanowień wieczystych ustanowionych we współczesnych konstytucjach wybranych państw europejskich, a także wykazanie rzeczywistego wpływu klauzul wieczystych na możliwość dokonania zmiany podstawowych zasad konstytucyjnych państwa, stanowiących jego tożsamość konstytucyjną. W istocie wyraża to zarazem główną tezę opracowania, z analizą i uzasadnieniem której wiąże się konieczność szczegółowego rozważenia kilku istotnych problemów badawczych. Wśród nich Doktorantka dostrzegła i przeanalizowała następujące: przyczyny, dla których postanowienia niezmiennalne są wprowadzane do ustaw zasadniczych, przedmiot klauzul wieczystych, sposoby ich wyrażania w konstytucjach, charakter ograniczeń w zakresie zmian ustaw zasadniczych, ich skuteczność przy zmianach całego lub części tekstu konstytucji. Cele i przedmiot rozprawy zostały sformułowane trafnie i poprawnie w swojej treści, nie wzbudzając żadnych zastrzeżeń. Zostały one zrealizowane, przedstawione i udowodnione w trakcie badań równie prawidłowo, czego efekt stanowi recenzowana praca. Jedyną moją uwagą jest to, że brak jest wyraźnego określenia hipotez badawczych, które w moim przekonaniu powinny być nieco bardziej wyeksponowane i szczegółowo przedstawione.

Dysertacja została napisana przede wszystkim w oparciu o metodę prawnodogmatyczną. Dokonano bowiem w niej analizy i egzegezy postanowień kilku

3

obowiązujących konstytucji europejskich w zakresie dotyczącym klauzul wieczystych. Zakres tematyczny dysertacji spowodował konieczność posłużenia się przez Doktorantkę dodatkowo również metodami: prawnoporównawczą, historyczną i systemową. Metoda prawnoporównawcza stała się szczególnie istotna w zakresie badań komparatystycznych, gdyż pozwoliła Autorce na dokonanie analizy porównawczej przyjętych w różnych konstytucjach rozwiązań w zakresie materialnych i formalnych ograniczeń zmian w ustawach zasadniczych. Metoda historyczna znalazła zastosowanie w rozważaniach dotyczących genezy rozwiązań konstytucyjnych przyjętych w tym zakresie w wybranych państwach europejskich. Zastosowanie przez Autorkę metody systemowej pozwoliło na wyłonienie różnorodnych modeli funkcjonowania przyjętych rozwiązań. Dobór metod badawczych uznać należy za w pełni prawidłowy. Świadczą one przede wszystkim o tym, że praca ta ma charakter prawniczy. Niewątpliwym walorem pracy jest także to, że Autorka uzasadnia wykorzystanie takich, a nie innych metod badawczych i wskazuje, co zamierza w oparciu o nie ukazać.

Na systematykę rozprawy składają się – poza wstępem i zakończeniem – siedem rozdziałów merytorycznych.

Wstęp do dysertacji stanowi prawidłowo skonstruowaną część opracowania, zawierającą solidne wprowadzenie do tematyki będącej jego przedmiotem oraz wszelkie niezbędne dla tej części rozprawy elementy. Zawiera, omówione wyżej: cel, tezę i metody badawcze, a nadto również solidne uzasadnienie wyboru tematyki oraz jej bardzo rzetelnie przeanalizowane, najistotniejsze aspekty, które w sposób bezpośredni wiążą się z badaną problematyką. Poza wspomnianą wcześniej sugestią, dotyczącą bardziej wyraźnego i szczegółowego sformułowania i wyartykułowania hipotez badawczych, nie mam zasadniczych uwag do tej części opracowania.

Pierwszy i szósty rozdziały zostały podzielone na podrozdziały w systematyce czterostopniowej, podczas gdy rozdziały drugi i czwarty opierają się na systematyce trójpoziomowej, zaś rozdziały trzeci, piąty i siódmy – na systematyce dwustopniowej. Zastanawiać się można nad tym brakiem konsekwencji w systematyce tych rozdziałów. Wydaje się bowiem, że zachowanie w miarę możliwości podziału dwu- lub trójstopniowego w całej pracy dałoby jej większą przejrzystość. Nie stanowi to jednakże wady, ani żadnego błędu formalnego opracowania, jedynie wynik autorskiej wizji problematyki, który nie zakłóca z dużym stopniem odbioru całego opracowania. Można by się jedynie spodziewać, że Autorka uzasadni przyjęcie takiej, a nie innej struktury.

Polemicznym wydaje się w moim przekonaniu umieszczenie w niektórych tylko rozdziałach jednostek podrzędnych w postaci podrozdziałów i „uwagi ogólne” lub „uwagi wstępne”. Pomijając brak konsekwencji, polegający na tym, że taka jednostka nie została utworzona we wszystkich rozdziałach, nie widzę potrzeby, aby ją tworzyć tylko w niektórych, zwłaszcza jeśli składają się one jedynie z kilku zdań (np. trzech w przypadku rozdziału 6, czterech w przypadku 1 i 5) i nie wnoszą one nic nowego do treści wprowadzenia w stosunku do tego, co już zostało powiedziane we wstępie do opracowania, w którym Autorka dokonuje omówienia struktury pracy i treści jej poszczególnych jednostek. To tam właśnie należy wskazać cele poszczególnych rozdziałów, jeżeli Doktorantka uznała to za konieczne, poza wykazaniem celu całego opracowania. W moim odczuciu byłoby to lepsze miejsce dla takich uwag, niż osobny podrozdział zatytułowany „uwagi ogólne”, zawierający powtórzenie tego, co wcześniej już zostało powiedziane, oraz celu tego konkretnego rozdziału. No chyba że Autorka rzeczywiście dokonuje solidnego wprowadzenia do treści danego rozdziału, dodatkowo do tego, co zostało powiedziane we wstępie, zawierającego wspólne dla wszystkich jednostek podrzędnych uwagi i rozważania, ale wówczas nie musi, moim zdaniem, być dla niego utworzona żadna odrębna jednostka „uwag ogólnych” czy „wstępnych” w systematyce danego rozdziału.

W pozostałym zakresie struktura nie wzbudza zasadniczych zastrzeżeń, gdyż co do zasady zachowuje prawidłowy podział zagadnień na poszczególne główne jednostki systematyzacyjne, które zachowują poprawne proporcje, a co za tym idzie, stopień szczegółowości w analizie poszczególnych zagadnień również zachowuje jednakowy poziom.

Rozdział 1 zawiera rozważania Autorki z zakresu teorii konstytucji i stanowi wprowadzenie do dalszych rozważań nad aksjologią, zawartych w kolejnych częściach opracowania. W szczególności rozważania te koncentrują się na charakterystyce ustaw zasadniczych, ich pojęciu, klasyfikacji, form, treści i struktury, stosowaniu i obowiązywaniu, a przede wszystkim na postanowieniach dotyczących dokonywania w nich zmian. Szczególnie istotne znaczenie wydaje się tutaj mieć analiza przyczyn stanowienia nowych konstytucji, procedur ich uchwalania, zasady stabilności konstytucji, pojęcia i klasyfikacji zmian, a także trybów i procedur ich wprowadzania oraz ich zakresu i granic.

W rozdziale 2 Doktorantka wyjaśniła pojęcie i aksjologię postanowień wieczystych w konstytucji. W szczególności przybliżyła pojęcie norm konstytucyjnych, dokonała ich typologii, a przede wszystkim – co jest nie do przecenienia – podjęła próbę zdefiniowania

postanowień wieczystych, zdeterminowania ich rodzajów i umiejscowienia takich postanowień w ustawach zasadniczych. Bardzo istotnym wydaje się być również wątek ich przedmiotu, czyli wartości chronionych przez postanowienia niezmiennalne.

Ogromnie interesujący jest rozdział 3 opracowania, który zawiera rozważania na temat tożsamości konstytucyjnej państwa i jej wymiarów. Autorka wyjaśniła w nim pojęcie tożsamości konstytucyjnej państwa, przeanalizowała jej treść oraz jej trzy podstawowe ujęcia: w kontekście integracji europejskiej, ochrony praw podstawowych oraz w oparciu o orzecznictwo w tym zakresie narodowych sądów konstytucyjnych.

W rozdziale 4 została ukazana geneza oraz zawarta analiza obecnych rozwiązań konstytucyjnych przyjętych w wybranych państwach europejskich. Poza uwagami ogólnymi zawiera on poszczególne podrozdziały, w których Autorka analizuje genezę oraz ustalenia wstępne przyjętych rozwiązań w konstytucjach: Republiki Federalnej Niemiec, Republiki Francuskiej, Czeskiej, Litwy, Portugalii i Królestwa Norwegii. Doktorantka usiłowała w nim wykazać wpływ uwarunkowań historycznych i politycznych poszczególnych państw na rozwiązania przyjęte w ich konstytucjach, w tym, jak sama twierdzi we wstępie, przede wszystkim w zakresie ustanowienia klauzul wieczystych, ograniczających możliwość dokonania zmian konkretnych materii konstytucyjnych.

Miałabym kilka uwag dotyczących tego rozdziału. Po pierwsze, wbrew temu, co Autorka przedstawia we wstępie, rozdział ten nie zawiera jedynie rozważań historycznych. Wprawdzie nie ulega wątpliwości, że ma on w jakiejś mierze charakter historyczny, ale nie tylko. Owszem, w sposób usystematyzowany Doktorantka wywodzi genezę oraz analizuje uwarunkowania historyczne i polityczne, zaistniałe w poszczególnych państwach, będących przedmiotem analizy, co ma kapitalne znaczenie dla zrozumienia przyczyn obecnego stanu. W konsekwencji Autorka wykazuje wpływ tych czynników na rozwiązania przyjęte i funkcjonujące także obecnie w ich ustawach zasadniczych. Zatem wprowadzenie przez Autorkę do treści tego rozdziału we wstępie jest o drobinę mylące, gdyż sugeruje Ona, że jest to rozdział wyłącznie historyczny. Warto byłoby to doprecyzować, przygotowując rozprawę do publikacji.

Po drugie, mam uwagę odnoszącą się do niezbyt precyzyjnie, moim zdaniem, sformułowanego tytułu tej głównej jednostki systematyzacyjnej oraz poszczególnych jednostek podrzędnych. Zarówno w tytule rozdziału, jak i w tytułach wielu podrozdziałów

pojawia się sformułowanie „rozwiązania konstytucyjne”, ale nie ma określenia, czego one dotyczą. W moim odczuciu brakuje tutaj bardziej precyzyjnego odzwierciedlenia w tych tytułach materii, do której te rozwiązania konstytucyjne się odnoszą: struktury, doktryny, aksjologii, zasad, wartości, czy czegoś innego, np. postanowień dotyczących zmian. Czy może wyłącznie postanowień wieczystych? Wydaje się, że wówczas byłoby jaśniejsze i bardziej przejrzyste dla czytelnika to, o czym tak naprawdę będzie ten rozdział. Warto to również rozważyć, przygotowując rozprawę do druku.

Po trzecie, miałabym sugestię dotyczącą kolejności podrozdziałów w poszczególnych rozdziałach, która zasadniczo opiera się na tym, że najpierw Doktorantka analizuje rozwiązania przyjęte w obowiązujących ustawach zasadniczych, zresztą stosując niezbyt fortunny w moim odczuciu tytuł „ustalenia wstępne”, następnie zaś poddaje analizie genezę przyjętych rozwiązań. Kolejność tę uważam za nieudaną, bowiem w moim przekonaniu powinna ona być odwrotna: najpierw należałoby wywieść genezę i przedstawić ewolucję rozwiązań, prowadzącą do obecnego stanu rzeczy i dopiero po tym dokonać analizy aktualnych rozwiązań, a nawet jeśli nie zupełnie aktualnych (z powodów zmian wprowadzonych w obecnych aktach od chwili ich uchwalenia), to z pewnością takich, które przyjęte zostały przecież w konstytucjach obowiązujących. Takie ujęcie tych zagadnień wydaje mi się bardziej logiczne i pozwoliłoby zachować lepszą logikę i chronologię narracji.

I wreszcie uwaga, a raczej pytanie o charakterze bardziej merytorycznym. Mianowicie, dlaczego Autorka dokonała wyboru właśnie tych, a nie innych ustaw zasadniczych jako przedmiotu swoich badań i dlaczego umieściła je w takiej, a nie innej kolejności? Nie mam zastrzeżeń odnoszących się do tych państw. Oczekiwałam jedynie, że znajdę odpowiedź na to, moim zdaniem bardzo istotne, pytanie we wstępie lub wprowadzeniu do rozdziału, ale żadnego wyjaśnienia tej kwestii w nich nie znalazłam. Stąd moja sugestia, dotycząca przedstawienia czytelnikowi takiego uzasadnienia, które z całą pewnością Doktorantka posiada. Innymi słowy, należałoby wyjaśnić, w oparciu o jakie kryterium Doktorantka dokonała wyboru tych państw, które poddane zostały analizie porównawczej, i co przesądziło o tym oraz o kolejności, w jakiej zostały one przebadane. Wszak „próbka” w takich badaniach systemowych musi mieć jakich określony porządek, by wynik stał się wymierny i przełożył się na zdeterminowanie modelu, o co Doktorantka się pokusiła.

Mam jeszcze kilka drobnych uwag dotyczących treści niektórych fragmentów. Mianowicie, analizując „ustalenia wstępne” dotyczące Konstytucji Królestwa Norwegii,

7

innymi słowy rozwiązania przyjęte w obowiązującej tam ustawie zasadniczej, Autorka pisze, że dwuizbowość w Norwegii została zlikwidowana, co zasadniczo jest stwierdzeniem słusznym i bez wątplenia prawidłowym. Jednakże do rozważań Autorki wkrada się niejasność i brak konsekwencji co do przedstawianych przez Nią szczegółów wprowadzenia tych zmian. Np. na s. 128 Doktorantka pisze: „Wskazany podział (na Lagting i Odelsting) istniał do 1 października 2009 r., kiedy to zdecydowano się na zaniechanie zróżnicowania deputowanych na członków dwóch izb (...)”. To jest prawda i nieprawda zarazem, gdyż decyzja w sprawie zniesienia bikameralizmu zapadła jeszcze w 2007 roku (zresztą Autorka wspomina o tym na s. 176: „Jednak w roku 2007 nastąpiła zmiana, bowiem Storting przegłosował zniesienie podziału na Odelsting i Lagting (...)”). Drugie twierdzenie przeczy zatem pierwszemu, a właściwie jest to fakt przedstawiony w dwóch miejscach niezbyt precyzyjnie i w sposób mylący. Doktorantka powinna konsekwentnie (i wystarczy tylko raz) napisać, że poprawka do Konstytucji Norwegii w sprawie zniesienia dwuizbowego sposobu procedowania Stortingu (czyli podziału na Odelsting i Lagting) została uchwalona przez parlament norweski w 2007 roku (dokładnie rzecz biorąc 20 lutego), a obowiązywać zaczęła wraz z nadciągnięciem najbliższych wyborów w 2009 roku (od 1 października). Wówczas narracja dotycząca tego faktu stałaby się o wiele klarowniejsza. I jeszcze jeden przykład braku konsekwencji i precyzji w przedstawianiu tego zagadnienia: na s. 129, analizując obecne rozwiązania, Doktorantka podaje, że „(...) powołano również dodatkowo Trybunał Królestwa, którego zadaniem jest rozstrzyganie spraw wniesionych przez Odelsting przeciwko członkom Rady Państwa (...)”, podczas gdy na poprzedniej stronie przedstawiła Ona fakt zniesienia dwuizbowości, stąd ujęcie to jest również nieprawdziwe i kolejny raz mylące. Proponuję zatem doprecyzowanie i rzetelniejsze dopracowanie wszystkich fragmentów pracy, które wiążą się ze zniesieniem dwuizbowości norweskiego Stortingu, przygotowując ją do publikacji.

W rozdziale 5 zostały poddane analizie procedury zmian konstytucji wybranych przez Doktorantkę państw europejskich. Po podrozdziale, stanowiącym wprowadzenie do niego, pozostałe jednostki podrzędne zostały poświęcone analizie stosownych obowiązujących postanowień ustaw zasadniczych, określających te tryby. Rozdział ten jest, jak widać, pierwszym z trzech (wraz z dwoma kolejnymi) kluczowych, stanowiących trzon dysertacji i jest też swoistym wstępem do dalszych rozważań.

Rozdział 6 został poświęcony analizie przedmiotu i charakteru konstytucyjnych postanowień niezmiennych, zawartych w poszczególnych ustawach zasadniczych. Poza uwagami ogólnymi, stanowiącymi wprowadzenie to tej części opracowania, zawiera on analizę klauzuli wieczystych *explicite* wyrażonych w tekstach konstytucji, takich jak ochrona „ducha konstytucji”, zasady demokratycznego państwa prawnego, formy, ustroju, struktury państwa (na przykładzie konstytucji Czech, Portugalii, Niemiec i Francji), ochrona podstawowych praw i wolności człowieka i obywatela (na przykładzie konstytucji Niemiec, Czech i Portugalii) oraz klauzule wieczyste wyrażone *implicite*, jak w przypadku konstytucji Litwy. Analiza systemowa przyjętych rozwiązań, oparta na kryteriach formalnoprawnych i empiryczno-politycznych, pozwoliła Autorce na wyłonienie różnorodnych modeli przyjętych rozwiązań konstytucyjnych w tym zakresie. Doktorantka przybliżyła rozwiązania przyjęte w zakresie ustanowienia konstytucyjnych postanowień niezmiennych w poszczególnych państwach w oparciu o analizę ich podstaw prawnych, orzecznictwa oraz dorobku doktryny, a także praktyki związanej z przestrzeganiem ustanowionych ograniczeń w zakresie zmian ustaw zasadniczych o charakterze materialnym.

Zastanawia mnie w tym rozdziale jeszcze odmiennie ustanowiona kolejność omówienia tych konstytucji, nawet w obrębie danej grupy (modelu). Podobnie jak wcześniej, nie znalazłam wyjaśnienia tej kwestii ani we wstępie, ani w uwagach ogólnych do tego rozdziału.

Poza tym mam jeszcze kilka drobnych uwag merytorycznych do tego rozdziału.

Na s. 189 Doktorantka omawia kwestię zmiany Konstytucji Norwegii, przedstawiając ją jako element ochrony „ducha” konstytucji. Cytuje w tym celu dosłownie § 121 ustawy zasadniczej, który tę procedurę determinuje. Przedstawia ten problem tak, jakby mowa o nim była w pracy po raz pierwszy. Wcześniej jednakże procedura ta została już szczegółowo omówiona w poprzednim rozdziale (s. 175 i n.), m.in. poprzez przytoczenie tego samego postanowienia konstytucji *in extenso*. Teksty ze s. 175 i 189 powtarzają się słowo w słowo. To samo dotyczy fragmentów, w których Autorka odnosi się do sądowej kontroli w zakresie zmian Konstytucji Norwegii realizowanej przez Sąd Najwyższy. Czyni to w dwóch miejscach w pracy (na s. 180 i 192) i znowu treści te powtarzają się niemalże dosłownie. Takie sytuacje zdarzyły się Doktorantce w pracy co najmniej kilkakrotnie (np. granice zmiany Konstytucji Portugalii w oparciu o art. 288 – s. 205 i 227 – przytoczone są *in extenso*). Takie podejście do analizowanej materii w moim głębokim przekonaniu nie powinno mieć miejsca, a

9

powtórzenia dosłowne tej samej treści w dysertacji doktorskiej, jak również w każdym innym opracowaniu naukowym, w żadnym wypadku nie mogą występować. Należy zatem od nowa zredagować takie fragmenty opracowania, gdy Autorka zdecyduje się go opublikować.

W przypadku, gdy Autorka powołuje się w tekście na jakiegoś autora i odsyła czytelnika do przypisu, w jego treści powinno pojawić się przede wszystkim jego nazwisko i dzieło cytowane, nie zaś inne. Jeżeli Doktorantka cytuje natomiast jego myśl za innym autorem, to taka adnotacja w przypisie powinna zostać udokumentowana. Nie zawsze to jednak Doktorantka czyni (np. s. 190 przypis 821 i inne).

Ostatni, rozdział 7 zawiera analizę wpływu postanowień wieczystych na tożsamość konstytucyjną państwa. W rozdziale tym, poza uwagami wstępnymi, Doktorantka przeanalizowała to, co stanowi najważniejszy, kluczowy wątek, a właściwie temat całej dysertacji, tj. wpływ klauzul wieczystych na tożsamość konstytucyjną państwa. Rozdział ten wykazał również znaczenie przypisywane tym postanowieniom w praktyce ustrojowo-konstytucyjnej. W swojej treści stanowi on niejako podsumowanie wszystkich wcześniejszych rozważań, ale także zawiera analizę problemu niezmienności Konstytucji RP z 1997 roku.

Zastanawiające jest dla mnie to, że ostatni podrozdział tego rozdziału został poświęcony problemowi polskiej ustawy zasadniczej. Niedosyt budzi także brak uzasadnienia i wyjaśnienia przez Autorkę przyjęcia takiego rozwiązania, zarówno w sensie merytorycznym, jak i formalnego umieszczenia takiego wątku w tym konkretnym miejscu. Nie ulega wątpliwości, że jest to wątek bardzo istotny dla tematyki całej dysertacji. Brakuje mi zatem solidnego wprowadzenia do tego wątku w rozdziale 7.3, zawierającego komentarz Autorki o powiązaniu go z tematem opracowania. Wydaje mi się również niezbędne umieszczenie we wstępie opracowania takiego wyjaśnienia – w miejscu, gdzie Doktorantka uzasadni wybór określonych państw jako przedmiotu badań oraz wyjaśni, dlaczego właśnie one zostały wybrane, a dlaczego wśród nich nie poddano analizie Konstytucji RP i z jakiego powodu w strukturze opracowania znalazł się na jego końcu podrozdział poświęcony tej tematyce. Wszak na końcu nie brakuje uwag, w których Autorka wywodzi klauzulę niezmienności, którą – choć nie wprost – ale zawiera w jej przekonaniu preambuła polskiej ustawy zasadniczej (*vide* s. 249 i inne). Brakuje także wyraźnego opowiedzenia się przez Autorkę za którymś z tych – jak że odmiennych – poglądów prezentowanych w doktrynie prawnokonstytucyjnej. Czy uważa Ona, ostatecznie i jednoznacznie, że polska ustawa zasadnicza zawiera jakiegokolwiek postanowienia wieczyste implícitne, czy też nie? A jeśli tak,

to czy nie powinien ten podrozdział znaleźć się wśród tych poświęconych innym państwom, analiza konstytucji których stała się zasadniczym przedmiotem opracowania?

Rozprawę zamyka zakończeniem, w którym Autorka syntetyzuje wyniki swoich badań oraz formułuje wnioski. I chociaż nie czyni tego poprzez weryfikację postawionych we wstępie dysertacji hipotez, to ogólnie rzecz biorąc, należy zgodzić się z konkluzjami płynącymi z przeprowadzonych przez Doktorantkę badań. Nie sposób bowiem zaprzeczyć temu, że konstytucyjne postanowienia wieczyste pełnią istotną rolę w zakresie ochrony wartości uznanych przez państwo za fundamentalne, z których zmiana mogłaby naruszyć państwową tożsamość konstytucyjną. W związku z tym stanowią one środek ochrony podstawowych zasad ustroju konstytucyjnego państwa, a także jego tożsamości konstytucyjnej. Spełniają one zatem swoje podstawowe zadanie, którym jest stabilizowanie i zachowywanie systemu konstytucyjno-ustrojowego przyjętego w danym państwie. Stanowią poza tym również gwarancję demokratycznej tożsamości konstytucyjnej i wzmacniają uniwersalne wartości demokratyczne, a ich zmiana mogłaby stanowić zagrożenie i prowadzić do zniszczenia tożsamości narodowej odzwierciedlonej w konstytucji. Doktorantka wykazuje ścisłą relację, istniejącą między postanowieniami wieczystymi a tożsamością konstytucyjną, stanowią one bowiem jej wyznacznik i rdzeń. Wykazała ponadto także wpływ tożsamości konstytucyjnej na obowiązywanie klauzul niezmiennych w konstytucjach, która je uzasadnia. To właśnie elementy tożsamości są chronione przez takie klauzule, które ustrojodawca uznaje za niezienne. Zgodzić się również należy z Autorką, że niezmiennalność ma charakter względny. Klauzule wieczyste wskazują na zakres tożsamości konstytucyjnej państwa i określają składający się na nią zbiór zasad i wartości. Konstytucyjne postanowienia niezienne pomagają określić tożsamość konstytucyjną państwa i ją ochronić, wyznaczając granicę integracji europejskiej i możliwość zewnętrznej ingerencji w tę materię (s. 255-256). Wszystkie ogólne i bardziej szczegółowe wnioski Autorki są w moim przekonaniu w pełni poprawne i nie wzbudzają żadnych wątpliwości. Pozytywna weryfikacja wszystkich założeń dowodzi prawidłowości przeprowadzonych badań oraz tego, iż Doktorantce bez wątpienia udało się zakończyć je z sukcesem.

Recenzowana rozprawa posiada ponadto wykaz akronimów poprzedzających wstęp oraz bardzo obszerny i rzetelnie przygotowany wykaz źródeł i literatury. Składa się na nie obfity wykaz aktów prawnych, orzecznictwa i bibliografia. Na podkreślenie zasługuje bardzo imponujący wykaz literatury i źródeł wykorzystanych w opracowaniu, który w sumie obejmuje 388 pozycji. Wykaz źródeł zawiera: akty prawa unijnego (5 pozycji),

międzynarodowego (1 pozycja), prawa krajowego (18 konstytucji i ustaw konstytucyjnych, 4 regulaminy parlamentu) oraz orzecznictwo (54 wyroki, orzeczenia i decyzje sądów konstytucyjnych). Obszernie dobrana bibliografia składa się z wykazu literatury przedmiotu (w sumie 306 pozycji), w tym monografie, studia i komentarze (237), artykuły (57), opinie (2), inne publikacje i źródła (10). Podzielenie całej bibliografii na segmenty, które odpowiednio zawierają wyżej powołane wykazy, bez wątpienia należy ocenić pozytywnie, gdyż ułatwia to czytelnikowi poruszanie się po tak rozległym spisie i dodatkowo podnosi wartość dysertacji.

Zarówno źródła, jak i pozostałe pozycje literatury przedmiotu zostały dobrane rzetelnie i kompetentnie. Autorka sięgnęła tu, co zrozumiałe ze względu na ujęcie tematu, nie tylko do literatury polskiej, ale także do wielu opracowań obcojęzycznych, publikowanych w językach: angielskim, francuskim, niemieckim, portugalskim, norweskim, czeskim. Stanowi to z całą pewnością dodatkowy walor rozprawy. Doktorantka wykazuje zasługującą na aprobatę znajomość doktryny w zakresie będącym przedmiotem jej zainteresowań, poddając stanowiska Autorów zajmujących się powyższą problematyką przede wszystkim solidnej analizie, ale także głębokiej ocenie.

Stronę merytoryczną rozprawy oceniam bardzo pozytywnie. Rozważania toczone są kompetentnie i nie wzbudzają moich zastrzeżeń. A jeśli te ostatnie już się pojawiają, to mają one charakter bardziej polemiczny, niż krytyczny.

Wysoko oceniam również warsztat Doktorantki. Nie wzbudza zastrzeżeń także poprawne posługiwanie się nomenklaturą oraz aparaturą i siatką pojęciową z zakresu nauk prawnych, szczególnie prawa konstytucyjnego. W zakresie poparcia poszczególnych tez w pracy Autorka wykazuje daleko idącą rzetelność. Dość powiedzieć, że na ich dokumentację składa się liczba 1185 przypisów i kompetentnych objaśnień.

Strona formalno-językową także nie wzbudza większych zastrzeżeń, gdyż pozostaje ona w zgodzie ze standardami obowiązującymi w odniesieniu do dysertacji doktorskich w dziedzinie nauk prawnych. Co do zasady praca jest napisana językiem klarownym i zrozumiałym, wywody są logiczne, a sposób narracji nie wywołuje uwag o charakterze zasadniczym. Od strony lingwistycznej zatem opracowanie jest rzetelne i przygotowane z dużą dyscypliną językowo-redakcyjną. Autorka zaprezentowała umiejętność syntetycznego myślenia i formułowania wniosków, co stanowi styl oczekiwany w odniesieniu do rozpraw doktorskich z dziedziny nauk prawnych.

Można jedynie odnotować pewne drobne niedociągnięcia językowe, mające raczej charakter techniczny: za pierwszym razem zazwyczaj podaje się pełne imię i nazwisko cytowanego autora, dopiero za drugim i następnym razem może to być jedynie inicjał imienia (np. K. Loewenstein, H. Kelsen, F. Lassalle – s. 17, J. Bryce – s. 19, K.C Wheare – s. 20, etc.); cytaty zapisujemy w cudzysłowie bez kursywy (np. s. 7, 13, 37, 43, 61, 92 i wiele innych), która zastrzeżona jest dla tytułów (np. książek – bez cudzysłowu, np. s 11) oraz słów obcojęzycznych, ale nie dla aktów prawnych, zwroty polskie natomiast, stanowiąc określony przez autorkę termin pisze się w cudzysłowie, bez kursywy (np. s. 16 – „konstytucje nieskodyfikowane”, s. 21 pojęcie „stosowanie konstytucji”, etc.); w niektórych miejscach należałoby zlikwidować tautologię (np. s 21 „Stosowanie konstytucji to korzystanie z norm i zasad w niej zawartych celem realizowania uprawnień w niej zawartych”; na s. 191 „Rozważania na temat znaczenia ducha konstytucji i jej zasad nabrały intensywności podczas rozważania nad wejściem Norwegii do Unii Europejskiej” i sporo innych). Ponadto w wielu miejscach brakuje lub źle postawione są znaki interpunkcyjne, głównie przecinki, stąd należałoby to również dopracować. W tym zakresie Autorka mogłaby się wykazać o drobinę większą starannością.

Reasumując, należy stwierdzić, że powyższe uwagi lingwistyczne są nieliczne i nie wpływają w żadnej mierze na wartość merytoryczną opracowania. Ewentualne przygotowanie pracy do druku wymagałoby ponownego i bardziej dokładnego zredagowania niektórych jej fragmentów pod względem językowym.

Rozprawę oceniam bardzo wysoko, a sygnalizowane powyżej uwagi merytoryczne także w niczym nie podważają pozytywnej oceny i nie deprecjonują wartości dysertacji. Pozostają bardziej natury polemicznej, niż krytycznej i służyć mają jedynie jej udoskonaleniu przy przygotowaniu do wydania.

Pragnę podkreślić, iż Autorka zdołała przedstawić ciekawy i pełnowymiarowy obraz zagadnienia zależności występujących między postanowieniami konstytucyjnymi o charakterze wieczystym oraz tożsamością konstytucyjną państw, w tym wykazać ich wzajemne na siebie oddziaływania. Wykazała się dużą wiedzą przede wszystkim w zakresie prawa konstytucyjnego, ale także wiedzą interdyscyplinarną, obejmującą zagadnienia z zakresu prawa europejskiego i prawa międzynarodowego. Rzetelnie i prawidłowo dokonała analizy aktów prawnych i właściwie wykorzystała orzecznictwo sądów konstytucyjnych oraz innych źródeł. W sposób trafny wydoobyła dylematy dotyczące badanej problematyki,

umiejętnie konfrontując stanowiska prezentowane w literaturze przedmiotu oraz wzbogacając je o własne poglądy. W efekcie powstał najbardziej kompleksowy w polskiej doktrynie obraz zagadnień związanych z problematyką konstytucyjnych postanowień wieczystych oraz ich wzajemnego oddziaływania na tożsamość konstytucyjną państw. Zaprezentowana w rozprawie narracja naukowa wykazała dużą dojrzałość analityczną Autorki i umiejętność prowadzenia syntetycznych rozważań złożonych problemów towarzyszących rozwojowi tożsamości konstytucyjnej i ewolucji prawno-ustrojowej państw współczesnych w Europie. Poglądy swoje przedstawiła w sposób jasny, posługując się prawidłową techniką pisania prac naukowych w dziedzinie nauk prawnych, dowodząc tym samym umiejętność samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

Konkludując, przedstawiona mi do recenzji dysertacja doktorska Pani Mgr Moniki Małgorzaty Tyloch pt. „Wieczyste postanowienia współczesnych konstytucji wybranych państw europejskich i ich wpływ na tożsamość konstytucyjną państwa” (Toruń 2019, s. 276) w mojej ocenie stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, który dotychczas był jedynie przedmiotem analiz fragmentarycznych, oraz odpowiada wymogom stawianym przez art. 187 ustawy z dnia 30 sierpnia 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. W związku z powyższym wnoszę o przyjęcie przez Wysoką Radę Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu rozprawy oraz dopuszczenie jej do publicznej obrony.

/ Dr hab. Viktoria Serzhanova, prof. UR /